

Мурзакметов Т.Т.

ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН «КУТ АЛЧУ БИЛИМ» ДАСТАНЫНДАГЫ
ДИНИЙ БААЛУУЛУКТАР

Мурзакметов Т.Т.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ЦЕННОСТИ В ПОЭМЕ ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА
«БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ»

T. T. Murzakmetov

RELIGION VALUES IN THE POEM OF ZHUSUP BALASAGUNI
«BLESSED KNOWLEDGE»

УДК: 10(09) (575.2) (043.7)

Макалада орто кылымдагы ойчул Жусуп Баласагындын дүйнөтаанымындагы диний көз караштары чагылдырылды. Ошондой эле “Кут алчу билим” дастанындагы диний парадигмалар философиялык анализ тапты. Ислам дининдеги башкы түшүнүктөрдүн маани-маңызы изилденди. Ошондой эле адам акылы жана билими баалуулук катары талданды.

Негизги сөздөр: ойчул, баалуулуктар, парадигма, Кудай, Пайгамбар, адам, билим.

В данной статье нашли отражения религиозные взгляды миропонимания средневекового мыслителя Жусупа Баласагуни. А также проведен философский анализ на религиозные парадигмы в поэме “Благодатное знание”. Были исследованы основные понятия концепции в исламской религии. А также были проанализированы значения человеческого ума и знания.

Ключевые слова: мыслитель, ценности, парадигма, Бог, Пророк, человек, знание.

The religious looks of attitude of medieval thinker Zhusup Balasaguni found reflections in this article. And also a philosophical analysis is conducted on religious paradigms in the poem of «Blessed knowledge». The basic notion of the concept in the Islamic religion were explored

Key words: thinker, values, paradigm, God, prophet, man, knowledge.

Орто кылымдагы чыгаан ойчул Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” дастаны чыгыш элдеринин маданиятынын, түрк дүйнөтаанымынын баалуулуктарынын негизинде жазылган философиялык трактат. Акындын жеке дүйнөкабылдоосунун, инсандык дараметинин негизинде жаралган бул көркөм чыгарма онтологиялык, гносеологиялык, аксиологиялык, этикалык-эстетикалык маани-маңызга ээ. Мындан сырткары Жусуп Баласагындын чыгармасы диний баалуулуктарды да чагылдырган эмгек экендиги талашсыз. Ислам изи менен толгонуп, чындыкты чагылдырууга жетишкендиги орто кылымдардагы философиялык ой жүгүртүүнүн өзгөчөлүгү деп айтууга болот. Улуу ойчул Жусуп Баласагын ислам дин илимин терең түшүнүү менен мамиле жасап, динди баалагандыгы “Кут алчу билимде” тастыкталат. Ушундан улам, аталган макала Жусуп Баласагындын дүйнөтаанымындагы диний баалуулуктарды талдоого арналган.

Маалыматтарга ылайык Жусуп Баласагын өзү да диний билим алган, даанышман, такыбаа инсан бол-

гон. «Такыбаалык жыйнак дешти бүт Чиндер» деп китепте такыбаалык түшүнүгүнө талдоо жасоого жетишет. Анткени Жусуп Баласагын өз доорундагы динге бекем, такыбаа, акыйкатчыл ойчул экендигин чыгарманы баштан аяк окуп чыккан адам ачык баамдап билет. Андыктан, акыйкатчыл, такыбаа ойчул тарабынан «Кут алчу билимдин» жазылышы ошол доордогу чоң жетишкендик. Жусуп Баласагындын келечек муунга азем сөздөр менен жазылган түркчө ырларды тартуу кылганын, ал эми аны окуган инсан ойчулга арнап дуба кылып коюусун айтат. Анткени ал бул дүйнөдөн өтүп кетсе да кийинки муун ага кайрылып, эстеп баа берерине, акындын айткандарын угуп, жыйынтык чыгарарына ишенет. Автор кийинки муунга кайрылып жатып кудай ак пейилин арттырып, элге, журтка, момундарга кеңчилик берүүсүн тилеп бир нече жолу кайталап, эскертип жазат.

Бабабыз калтырган кут, дөөлөттүн билими деп таанылган «Кут алчу билим» дастанындагы ислам дининин терең таасирин, адеп-ахлактык баалуулуктарды чагылдырышын философиялык талдоо жасап, Жусуп Баласагындын дүйнөтаанымын дагы кеңири ачабыз деген ишеним бар. Анткени, «Куталчу билим» чыгармасында диний түшүнүктөр кеңири колдонулуп, исламдык парадигмалар аксиологиялык маанайда талданып, жалпы журтка жеткиликтүү болгон тил менен жазылган. «Кут алчу билим» чыгармасында Кудай улуктардын улугу, күчтүүлөрдүн күчтүүсү, мээримдүүлөрдүн мээримдүүсү катары жогору бааланат.

Кудай башбашталма катары адамга, жан-жаныбарга жашоо берген, тилегендин тилегин, каалагандын каалоосун берген маңыз деп кабылданат. Ал түбөлүктүү бүтүндүк, барлык, бардык жерде бар жана өзгөрүлбөс. Уникалдуулук, кайталангыстык анын өзгөчөлүгү, аны тааный албайбыз, көрө да албайбыз. Ойчул чыгармасын кудайдын аты менен баштап, анын даңкына, урматына, пейилин кеңдигине санак жетпей тургандыгын баса белгилеп көрсөтөт. Чыгармадагы дагы бир түшүнүк Мухаммед пайгамбардын реалдуулугун ачылып берилиши. Ал “Кудайымдын элчисине ырахмат! Жолун жолдоп жүргөндөргө урмат даңк!” [1, 30] - деп элдин башында турган жол көрсөткүч да, калктын жүзүн көрсөтүп турган күзгү, көрүп тургун көзү катары баалайт.

Гносеологиялык ой жүгүртүүсү аркылуу акын билимдин ролун баалап, билимдүүнүн коомдогу ордун жогорку деңгээлге көтөрөт. Ким окуп-билимдүү болсо “бул” жана “тиги” дүйнөдө жашоосу жарык, “түнкү чырак”, “көктөгү ай” сымал нур берип турат. Акын өзү белгилеп кеткендей төрт баалуулук китептин негизги мазмунун ачып берет. Адилеттик, дөөлөт, акыл, каниет кылуу түшүнүктөрүнүн диалектикалык байланышы аркылуу эмгектин философиясы ачылат. Дастанда Күнтууду элик адилетти, Айтолду дөөлөттү, Акдилмиш акылды, Өткүрмүш каниет кылууну символдоштурат.

Башкы каармандардын иш аракети аркылуу мусулманчылыктын жол-жоболорун башкалар андап биле ала турган абалда кең секири чагылдырууга жетишет. Акын ислам дининин коомдук турмуштагы, адам болмушундагы ролун нукура философиялык маанайда түшүндүрүп, социалдык болмушта шарият белгилеген эрежелерди аткарууга үндөйт. “Кут алчу билим” дастанынын башкы идеяларынын бири кудай алдында таза жүрүү, акыл-ойду өнүктүрүү, руханий жактан бай болуу, ыймандуу жана адептүү инсан катары жашоо эсептелет.

Этикалык түшүнүктөрдүн тизмегинде жамандык катары кабылданган көрө албастык, адепсиздик, бузукулук ж.б. исламдык принциптерде да адам болмушунун терс жактары катары бааланат. Ислам дининде да илимдегидей эле кудай тарабынан берилген акыл-эс, илим-билим жогору бааланат.

Талдоолор көрсөткөндөй «Кут алчу билим» чыгармасы ислам дининин таасири менен жаралып, шарияттын адамга коюп жаткан милдеттерин аткаруу адамдык башкы парз катары кабылданат. Чыгармасында адамга коюлган милдеттерди так аткаруу мусулманчылыктын парзын аткаруу экендигин ырастоого аракет жасайт.

Демек, «Кут алчу билим» дастаны нукура түрк тилинде жазылган жана бир нече кылым бою сакталып, бүгүнкү күндө өзгөчө шөкөттөгү философиялык чыгарма катары таанылып, изилдөөлөрдүн объектиси бойдон калууда. Акын чыгармасын байыркы түрк тилинде жазганын минтип белгилейт: “Китеп көп арап, тажик тилдеринде. Бул китеп эң биринчи биздин тилде” [1, 34].

Жусуп Баласагын «Кут алчу билим» эмгегин эң алгач Алла Таала жана Мухаммед пайгамбар жөнүндө жазат. «Тирүүлөрдүн баарынан Кудай улуу, Бир өзүнө татыктуу урмат кылуу» деп, Кудайды улуулардын улуусу, ыйыктардын ыйыгы катары белгилеп, ага карата урмат кылуу ар бир инсандын милдети экендигин эскертет. Анын төмөндөгү ыр саптары дүйнө кабылдоосундагы өзгөчөлүктү таамай сүрөттөйт:

Ал улук да, күчтүү дагы ченемсиз,
Агаруу да, көгөрүү да жок ансыз.
Жерде, көктө күн көргөндүн Эгеси,
Сага жашоо, өмүр берген дагы Өзү!
Бардык жанга ичерине аш берди,
Баары тойлойт, өзү билбейт ичкенди.
Тирүүлөргө ач койбостон кам көрөт,
Жээрине аш, ичээрине суу берет.

Тилегендин ой-тилегин болтурат,
Мээри түшсө, зоболосун зор кылат.
Кудайымдын Элчисине ырахмат,
Жолун жолдоп жүргөндөргө урмат-даңк!
Калктын башы ал Мухаммед пайгамбар,
Көптүн жүзү көрө турган көзү ал» [1, 30].

Акындын пикиринде Алла Таала жана Мухаммед Пайгамбар жөнүндө жазуу реалдуу чындыкты сүрөттөө катары эсептелет. Акындын мындай ой жүгүртүүсү ыйык Куранды жакшы билгендигинен кабар берип турат.

«Улуулуку Сенин гана улуу белгич
Теңдеш жок, бир өзүндөй, болбойт эч ким.
Сага эч ким кошула албайт, Сен бүтүнсүң,
Аягы, башы да Сен – бардык иштин!» [1, 47] - деп, акын Кудайдын улуулугун, жалгыздыгын, теңдешсиз күчүн философиялык жол менен сүрөттөп жазат. Кудай бүтүндүк, ал бардык нерсенин башаты жана аягы экендигин айтат. Кудай – башбашталма жана трансценденция. Акындын көз карашында Кудайды тааныйм деп убара болуунун кажети жок, анткени анын сырын, табиятын билүү кыйын, ал сырдуу, жашырынган, таанылбаган, таанымдын чегинен сыткары турган реалдуулук. Бул тууралуу белгилүү философ С.Мукасов минтип жазат: “ойчулдун пикири боюнча кудай – бүтүндөй дүйнө, бардык курчап турган болмуш, жана өзү да ошол дүйнөнүн бир бөлүгү. Кудай - субстанция” [2, 94]. С. Мукасовдун оюн улай Кудай бул трансценденттүү, таанылгыс өзүнчө башбашат деп айтууга болот. Бул айтылгандарды акындын төмөнкү саптары менен толуктап кетүүгө болот:

Чынында түбөлүктүү бир өзүңсүң –
Бирөөсүң, кошулбайсын өзүңө-өзүң!
Сен өзү ичте-тышта дайым барсың,
Көрбөйбүз, көңүлдөсүң дайым – ал чын. [1, 48].

Акын диний парадигмаларды талдоодо, пайгамбар түшүнүгүнө кеңири токтолот. Анын пикиринде пайгамбар – жөнөкөй, боорукер, ак пейил, сыпаа, жоомарт жана бардык жерде бар, жол көрсөтүүчү, колдоочу ыйыктык. Жогорудагы тексттерден байкалып тургандай, Жусуп Баласагындын «Кут алчу билим» чыгармасынын мааниси жана андагы идеялар Алла Таала жана анын Пайгамбары туурасында айтылып, исламдын идеялары менен үндөшүп турат. Анткени, чыгарманын башталышындагы айтылган жогорудагы тексттерден байкалып турган асыл ойлор «Кут алчу билимдин» бардык бөлүмдөрүндө улам тереңдетилип жүрүп отурат. Жусуп Баласагын Пайгамбар түшүнүгү менен катар эле негизги баалуулук катары адамга философиялык талдоо жасайт. Анын пикиринде адам – Кудайдын буйругуна моюн сунган жан. Адамды таза жүрүүгө, күнөө кылбоого, чынчылдыкты принцип катары кармаууга чакырат. Адамды “кул” деген түшүнүк менен алмаштырып колдонот. Ар бир инсандын (“кулдун”) Кудайдын буйругуна моюн сунуусу башкы милдети катары түшүндүрөт (“Келечекте болом десең таптаза, Эки дүйнө күнөө

кылбай ак жаша! Кудай де, сөздө, ойдо болсун чындык, Ар иште Кудайыңа ургун кулдук”) [1, 59]. Философ Г.С.Токоева белгилеп кеткендей “коомдо эки түрлүү адам баалуу: бек жана акылман”. “Акылман” болуу үчүн окуп-билим алуу зарыл. Анын пикиринде “акылман адам” - акыл менен баркталган, билимге жакын, илимди сүйгөн, иши менен даңк алган, эмгектен качпаган, сөздү баалаган, урпактарга аты калган адам” [3, 140]. Жусуптун пикиринде адамга акыл Кудай тарабынан берилет жана өнүп-өсүп туруучу баалуулук. Акыл окуп-билим алуу менен өнүгүп турат. Ошондуктан баалуулук катары адам акылы жана билими эсептелет. Бул тууралуу белгилүү философ А.И.Нарынбаев минтип жазат: “Особое внимание своих современников Юсуф обращает на то, что понимание невозможно без знания: чтобы глубже познать мир, необходимо систематически расширять свои знания” [4.12]. Адам акылы жана билими менен баалуу. Диний баалуулуктарды талдоо менен ойчул адамды жана анын интеллектин жогору коюп,

билимге умтулууга, акыл менен таанымды жогорулатууга чакырат.

Демек, Жусуп Баласагындын көз карашында диний баалуулуктар катары ыйык ислам дини жана анын жол-жоболору эсептелет. Кудай, Пайгамбар, адам негизги түшүнүктөр. Адам жана анын акылы, билим алуусу, илимге умтулуусу башкы баалуулуктардан. Келечекте ушул түшүнүктөргө философиялык талдоо жасоо биздин милдетибиз деп ойлойбуз.

Адабияттар:

1. Баласагын Ж. Куттуу билим. - М.: «НИК», 1993. - 496-б.
2. Мукасов С.М. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа [Текст] / С.М. Мукасов. - Бишкек: Илим, 1999. - 226 с.
3. Токоева Г.С. Кыргыз философиясындагы адам болмушу [Текст] / Г.С. Токоева. - Б.: «Махprint» басмасы, 2015. - 244 б.
4. Нарынбаев, А.И. Избранные произведения. В двух томах. Т.2. [Текст] / А.И. Нарынбаев. - Бишкек: Илим, 2010. - 426 с.

Рецензент: д.филос.н. Токоева Г.С.